

Kurulması Düşünülen Yeni Demir Sanayiinin Meseleleri ve Yeri [*]

Doç. Dr. Erol Tümertekin

GİRİŞ

Geçen asrın sonlarında (1895) dünya ham demir istihsali 20, çelik istihsali ise 10 milyon tondur. Bugün ham demir istihsali 205.700 ton, çelik istihsali de 286,300 tonu bulmuştur. Diğer taraftan, yarım asır evvel demir - çelik istihsalinde bulunan memleketlerin sayısı 2 - 3 iken bugün 36'yı bulmuştur [1]. Bu inkişaf şüphesiz demir ve çeliğin kullanılış yerleri ve miktarının artması ile ilgilidir. Filhakika, bugün bu maddenin kullanılmadığı yer hemen hemen yoktur. Böylece, demir ve çelik sanayii millî ekonominin en mühim temellerinden addolunarak ekonomik yapıları ziraf olan memleketler dahi bu sanayi koluna ehemmiyet vermişlerdir [2].

Modern mânada ilk demir istihsalcileri ve aynı zamanda büyük sanayi hareketinde de önderlik edenler, gerek demir sanayii, gerek bütünü ile büyük sanayi için müsait şartlara sahip olanlardı. İngiltere, Almanya, Fransa ve sonraları Amerika Birleşik Devletleri. Bu ilk demir sanayii memleketleri dünyanın o zamanlar mahdud olan ihtiyacını karşıyorlardı. Sonraları diğer bazı memleketler de bun-

[*] Bu makale 12-16 Kasım 1959 da Konya'da tertip edilen Coğrafya Meslek Haftasında verilmiş olan bir konferansın metnidir.

[1] Meselâ, Türkiye 1939 da 13.000 ton ham demir ile, Şili 1940 da 7.000 ton, Danimarka 1945 de 12.000 ton, Pakistan 1948 de 2.000 ton, Formoza 1948 de 12.000 ton ve Güney Rodezya 1948 de 17.000 ton ham demir ile dünya demir istihsalcileri arasına katılmışlardır.

[2] Bunda şüphesiz modern ziraat âletlerinin demirden imal edilmeleri, dolayısıyla ziraat gelişme için zaruri olan ziraat âlet ve vasıtalarının temininin büyük rolü olmuştur. Bu hususta Avustralya yakın bir misaldir. Filhakika bu memlekette demir sanayiinin gelişmesinde ziraat ve münakalenin demir ihtiyacı başlıca rolü oynamıştır.

lara katıldılar. Dünya memleketlerinin bir çoğunun yavaş yavaş demir - çelik istüsalcileri arasına katılması zamanımızda da devam etmektedir. Bilhassa Birinci ve İkinci Cihan Harpleri arasında en sür'atli devresini idrâk eden bu hareket, yani bir çok memleketlerin demir - çelik sanayii tesislerine sahip olmak için teşebbüse geçmeleri, her şeyden evvel teknoloji ve münakale şartlarında kaydedilen muazzam terakki sayesinde müsbet olarak neticelenmiştir. Bu suretle, aşağıda izah edileceği gibi, tabii şartlar bakımından asgarî imkânlarla sahip olan memleket ve bölgelerde de tesisler kurulmuştur. Fakat, teknoloji ve münakale sahasındaki bütün terakkilere rağmen, bu gibi memleket ve bölgelerde kurulan tesislerin çoğu bir çok mahzurlar arzetymekte ve iktisaden uygun durumda bulunmamaktadırlar. Binaenaleyh, demir - çelik sanayii tesisleri kurmak isteyen her memleketin, adı geçen sanayiin temel şartlarının bünyesindeki durumunu iyice araştırması şarttır.

DEMİR - ÇELİK SANAYİİNİN KURULUŞ ŞARTLARI VE KURULUŞ YERİ

Demir sanayiinin başlıca kuruluş şartları enerji ve yakıt, demir cevheri ve pazar'dır. Filhakika, diğer sanayi kollarında da olduğu gibi, demir sanayiinde de gerek kuruluş şartı, gerek kuruluş yeri bakımından değişik değerde rolleri bulunan işçi, sermaye, münakale şartları, su ve diğer bazı faktörlerin ehemmiyeti, yerine göre değişmekle beraber daha azdır.

Eski çağlardanberi, teknoloji'de ve münakale sahasındaki bütün terakkilere rağmen, demir sanayii tesisleri hemen daima ham madde ve enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelere bağlı kalmıştır. XVIII. asra kadar kıymetini muhafaza eden «*Pas de fer sans foret*» sözü o devreye kadar demir sanayii tesis yeri olarak cevher yatakları ve enerji kaynakları olarak da ormanların seçilişini geniş ölçüde izah eder. Nitekim XVIII. asrın başında dünyanın başlıca demir sanayicileri olan İngiltere, İsveç ve diğer Avrupa memleketleri ile Amerika Birleşik Devletlerinde demir sanayi tesisleri, demir cevherlerinin bulunduğu ormanlar, hem enerji kaynağı ve hem de nakliyatta kullanılan akarsular civarında yerleşmiş bulunuyorlardı. Bu devirlerin mahdud münakale imkânları, imalât esnasında ağırlığından büyük ölçüde kaybeden demir cevheri, odun veya odun kömürü

gibi maddelerin geniş miktarda taşınabilmelerine imkân vermiyordu. Tesislerin cevher ve ormana sahip veya bu iki maddenin birbirine yakın olduğu sahalara bağlı kalmalarının sebebi budur. Bilindiği gibi, 1750 den itibaren maden kömürü bir sanayi yakıtı olarak demir sanayiinde kullanılmaya başlandı. Maden kömürünün bu suretle ortaya çıkması ile sanayiinin istihsal şartları temelinden değiştiği gibi, asıl mühim olanı, sınaî imalâtın coğrafî şartlarının altüst olması, demiryolları ve vapurun ortaya çıkması, yani münakale imkânlarının muazzam bir şekilde gelişmesidir. Böylelikle bir yandan, demir sanayii için müsait şartlar arzeden ormanlar dışında, daha müsait yakıt ve aynı zamanda ham madde olan *maden kömürü* yataklarının bulunduğu yerler de (ilk devrelerde civarında demir cevheri de bulunan maden kömürü havzaları) demir sanayii tesislerinin kurulduğu yerler haline gelirken, diğer taraftan, bilhassa maden kömürüne istinat eden münakale imkânlarının gelişmesi ile geniş miktarda ham madde (demir cevheri) ve maden kömürü nakli imkân dahiline girmiş, dolayısı ile, bu iki maddenin kolaylıkla birbirinin yanına ve hattâ her ikisinin de bulunmadığı yerlere nakledilebilmesi ile, demir sanayii için, diğer sanayi kuruluş faktörleri de nazarı itibare alınarak, yeni yeni kuruluş yerlerinin ortaya çıkmasına âmil olmuştur.

Bu suretle, 1750 den itibaren hemen tamamen maden kömürü havzalarının hâkimiyeti altına girmiş olan demir sanayi tesislerinin, bilhassa yakıt ekonomisinde kaydedilen buluşlar sayesinde, adı geçen havzaların hâkimiyetinden kurtulması da mümkün oldu. Filhakika, maden kömürü havzalarının demir sanayii tesislerini kendine çekmiş olması bir taşıt ekonomisi meselesidir^[3]. İzabede çok miktarda maden kömürü kullanılması tesislerin havzaya yakın olmasını icab ettiriyordu.

Gelişen münakale şartlarının demir sanayii üzerinde yarattığı yukarıda zikredilen tesirlerinden başka, *beyaz kömürün* de rolüne işaret etmek gerekir. Demir sanayiinde yakıt olarak sırası ile odun kömürü, antrasit ve maden kömürü (kok) kullanıldıktan sonra, yakın yıllarda diğer bir enerji kaynağı «beyaz kömür» de kullanılmaya başlanmıştır. Filhakika, son yıllarda bilhassa, enerji kaynağı olarak maden kömürüne sahip olmayan, buna mukabil, bol ve ucuz beyaz kömür elde etmek imkânını bulan Kuzey memleketlerinde de-

[3] Tanoğlu, Ali: Enerji Kaynakları, İstanbul 1958, s. 9.

mir izabesinde elektrik fırınlarının kullanılması, yani Elektrosiderurji kayda değer bir gelişme göstermiştir. Elektrosiderurji sayesinde dünya piyasalarında kok'la izabe edilmiş olanlardan başka demirlerin de yer alması mümkün olmuştur.

Bir yandan teknik buluşlar ve münakale şartlarının tekmll demir - çelik sanayiinin kuruluş şartları ve kuruluş yerleri hususunda daha geniş imknlar yaratırken, demir kullanımının son derece yayılmış olması, bu sanayiin «pazar» şartlarının da dünyanın bir çok memleketlerinde müsait duruma gelmesini sağlamıştır. Bu suretle, yukarıda kaydettiğimiz gibi, memleketler arasında demir - çelik sanayii tesislerine sahip olmak hareketi hızlandı. Fakat, imkânların bütün genişlemesine rağmen, bugün esas itibariyle iki grupta toplanan, demir sanayii tesislerine sahip memleketlerdeki kuruluş şartlarının yakından incelenmesi, tesislerin %90 dan fazlasının ham madde ve yakıtla ilgili olarak kurulmuş olduğunu ortaya koymaktadır. Adı geçen memleketler A) eski demir sanayii memleketleri ve B) yeni demir sanayii memleketleri olarak ikiye ayrılabilir. Bunlardan eski demir sanayii memleketlerinin çoğu uzun bir demir sanayii mazisine sahip, bu sanayii branşının artık iktisadiyatlarının belkemiği halini almış olan, klsik isimleri ile «sanayii memleketleri» dir. Bu memleketlerde demir sanayii ne suretle başlamışsa başlasın ve tabii imknlar şu anda ne nisbette müsait olursa olsun, mazinin yadigrı olan bir takım hasletler —usta işçi sınıfı, tutulmuş pazarlar, birikmiş kapital v.s.— mnakalenin muazzam tekml ve teknik buluşlar sayesinde, şu veya bu sebeple eski avantajları azalmış olan bölgelerdeki tesislerin şöhretlerini idameye çalışmaktadırlar [4].

Ayrıca bu memleketlerde muhtelif iktisadi tertipler neticesinde, ilk bakışta yadırganan bazı yerler de demir - çelik sanayii tesislerinin de kurulduğu görülmektedir. Meselâ Amerika Birleşik Devletlerinde Atlantik kıyılarındaki tesisler bunlar arasındadır.

Diğer memleketlere gelince; bunlar umumiyetle zirai karakterde veya iktisaden yeni yeni gelişmeye başlayan memleketlerdir. Bilhassa Birinci Cihan Harbini müteakip, bu gibi memleketler hudutları dahilinde mevcut tabii imknlardan faydalanarak, esas iti-

[4] Bu hususta bilhassa bakınız: Pounds, J. G. Norman: Ruhr, Bloomington Indiana, U.S.A. 1952 ve aynı müellifin, The Upper Silezian Industrial Region, Indiana, U.S.A. 1958.

barıyla kendi ihtiyaçlarını karşılamak gayesi ile demir sanayii tesisleri kurmaya başlamışlardır. Bu memleketlerin çoğunda adı geçen sanayi tesislerinin ilk defa kurulduğu ve dolayısıyla birinci grupe teşkil eden memleketlerin kolaylıkları mevcut olmadığı için demir-çelik sanayi ana kuruluş şartlarına muhakkak surette bağlıdır. Dolayısıyla, ancak, demir sanayii için ana kuruluş şartlarının mevcudiyeti tahakkuk ettikten sonra, adı geçen tesislerin kuruluş yerlerinin tayinine ait araştırmalara sıra gelir. Şu halde her sanayi kolu için de mevzuah olduğu gibi, demir sanayiinde de kuruluş şartları ve kuruluş yeri olarak iki safha vardır. Demir - çelik sanayiinde kuruluş şartlarının esas itibariyle, demir cevheri, maden kömürü ve pazar olduğunu müşahedelere istinaden belirtmiş bulunuyoruz. Meselenin ikinci safhası olan, bu ana şartları ihtiva eden bir memleket veya bölgede mevzuahs sanayi tesislerinin kuruluş yerini tayin ise, şüphesiz sanayi kuruluş yeri umumî prensiplerine göre tayin edilir.

Sanayi kuruluş faktörlerini A) *Ana, temel faktörler*, ve B) *Tâhî* veya *lokal faktörler* olarak ikiye ayırmak mümkündür. Ana faktörler, yukarıda kaydedildiği gibi, genel olarak tesisin kurulabilmesinin mümkün olacağı bölgeyi tayin eder. Bu bölge pek tabii olarak geniş bir sahadır. Belki de bir memlekettir. Bu geniş bölge içinde tesisin yer alacağı sahanın yeri ise tali veya lokal faktörler adını uygun gördüğümüz, meselâ su, düz arazi, iskân sahaları, v.s. nin de durumu nazarı itibare alınarak tayin olunur. Filhakika, bilindiği gibi, sınaî faaliyetlerin rasyonel bir şekilde sevk ve idaresini temin edebilmenin başlıca şartlarından biri, belki de en ehemmiyetlisi, işletmelerin mensup oldukları sanayi branşının mahiyet ve hususiyetlerine en uygun bir «yer» de kurulmuş olmasıdır. Sınaî tesis yeri adı verilebilecek olan bu yeri en uygun bir şekilde tayin edecek olan unsurların incelenmesinin ilmi bir mahiyet alması nihayet 50 - 60 yıllık bir vakıadır. Bilhassa iktisatçı ve coğrafyacıların müştereken çalıştıkları bu mevzuda, sınaî tesislerin her hangi bir yerde kurulmasına tesir eden başlıca âmiller şöylece sıralanmaktadır : A) Enerji ve yakıt, B) Ham madde, C) İşçi, D) Sermaye, E) Münakale, F) Pazar, G) Diğer şartlar ki aralarında bilhassa iklim şartları, su temini, şehir ve bölge idare makamlarının davranışları, mahallî vergi ve resimler ve stratejik gayelerdir [5].

[5] Bu hususta Türkçe yeni ve geniş malûmat ihtiva eden şu esere bakınız: Oluş, Mehmet: İşletme Organizasyonu ve Sevku İdaresi, Birinci Cilt, İstanbul, 1959.

Sanayiinin nevine göre bu faktörler arasında ana ve lokal faktörler tahakkuk eder, Demir ve elik sanayiinde hemen daima demir cevheri, maden kömürü ve pazar şartlarının ana faktör rolünü aldığı mzahede edilmektedir. Bu sanayide kullanılan kireçtaşı, veya işçi, sermaye ve hattâ diğer bir çok sanayiden çok fazla kullanılan «su» bile tek başına ana faktör rolünü oynamamaktadır. Nitekim, dünyanın hiç bir bölge ve memleketinde sadece bol su, kapital veya işçi mevcuttur diye o bölgeye demir cevheri ve maden kömürü veya kok getirtilip, yüksek fırınları ve diğer tesisleri ile demir ve elik fabrikaları kurulmamıştır. Buna mukabil, bilhassa memleket veya bölge ihtiyacını karşılamak mevzu bahis olduğu hallerde «pazar» kuvvetli bir ana faktör rolünü oynamaktadır. Bilindiğı gibi, Türkiye’de 1925 deki ilk demir - elik sanayii kurmak teşebbüsü, o zamanlar, iktisadî bakımdan kurulması mümkün olan en ufak tesisin dahi istihsalinin kâfi alıcı bulamaması yüzünden akim kalmıştı [6].

TÜRKİYE’DE DEMİR SANAYİİ KURULUŞ ŞARTLARININ DURUMU VE İKİNCİ DEMİR SANAYİ MERKEZİ

Demir sanayiinin bugünkü durumu: Bilindiğı gibi, halihazırda Türkiye’de demir - elik istihsali Karabük’e inhisar etmektedir. Bu merkezin demir - elik sanayii olarak incelenmesi konumuz dışında kaldığı için burada temas edilmeyecektir. Esasen bu husus diğer bir çalışmamızda etraflı bir şekilde incelenmiştir [7].

Karabük demir - elik sanayi müesseseleri esas itibariyle yüksek fırın, haddehane, elikhane, dökme boru ve kok fabrikalarından ibarettir. 220.000 ton civarında olan ham demir istihsali ve 200.000 tona yakın olan elik istihsalinin bir kısmı memleketin muhtelif büyük şehirlerinde bulunan dökümhaneler ve ham demir işleyen diğer tesisler tarafından kullanılır. Karabük demir - elik tesisleri demir cevherini Divri’ten, maden kömürünü de Ereğli-Zonguldak havzasından getirtmektedir. Divriği cevher yatakları Etibank tarafından işletilmektedir.

[6] Tümertekin, Erol: Ağır Demir Sanayii ve Türkiye’deki Durumu, İstanbul Üniversitesi Nesriyatı, No. 576, 1948.

[7] Tümertekin, Erol, a.g.e.

Karabük tesisleri memleket ihtiyacının kabaca yarısını karşılamaktadır. Bu suretle, Türkiye'de Karabük veya ona yakın kapasitede diğer bir tesisler grubunun istihsalini kullanacak «pazar» şartlarının mevcut olduğu anlaşılıyor.

Türkiye demir - çelik sanayiinin halihazır durumuna kısaca bir göz attıktan sonra, demir sanayii ana kuruluş şartlarının memleketimizdeki vaziyetini yakından inceleyelim.

Demir cevheri : Türkiye'nin muhtelif yerlerinde demir cevheri zuhurati mevcuttur (20 kadar). Fakat bunların çoğu eskidenberi muhtelif sebeplerle işletilen ve haddizatında —bilinenler— büyük rezervler ihtiva etmeyen yataklar halindedir. Halihazırda işletilenler arasında başlıca yataklar Divrik ve Edremit civarında Eymir'dir. Divrik yataklarının 100 milyon cevher ihtiva ettiği tahmin edilmektedir. Yıllık istihsalı ise 500.000 tona yükselmiştir. Eymir yataklarında çıkarılan cevher ise tamamen yurt dışına satılmaktadır.

TABLO 1.

1957 de faaliyette bulunan demir madenleri

<i>Maddenin yeri</i>	<i>İstihsal (Ton)</i>
Sivas - Divrik	492.570
Kayseri - Yahyalı - Karamadazı	42.000
Balıkesir - Edremit - Eymir	332.055
Ankara - Bâla - Kesikköprü	10.000
Ankara - Bâla - Camiisağır	1.600
Balıkesir - Edremit - Havran	4.275
Muğla - Milâs	11.500
Balıkesir - Edremit	1.000
Balıkesir - Edremit	6.323
Kütahya - Simav - Kalkan	10.000
Balıkesir - Ayvalık - Ayazmant	69.500
Eskişehir - Sivrihisar - Mihaliççık	6.386
Hatay - İskenderun	5.644
Yozgat - Boğazhyan	25
İzmir - Torbalı	11.000
Sivas - Kangal	31.181
Balıkesir - Merkez - Şanlı	17.951
Niğde - Ulukışla	5.784
Kayseri - Yahyalı	53.000
Kayseri - Bünyan	9.305

Mühim bir cevher yatağı olduğu tahmin edilen (60 - 70 milyon ton rezerv) Çamdağı yatakları Adapazarı'nın 85 Km. kuzeyinde bulunan Ferizli'den başlayarak 27 km. boyunda bir şerit halinde doğuya doğru uzanır.

Karabük bugünkü kapasitesi ile yılda yarım milyon ton civarında bir miktar cevher kullanmaktadır. En aşağı Karabük kapasitesindeki tesislerin bir bu kadar cevher kullanacağına göre Türkiye'nin halihazır cevher istihsalinin (1957 de Devlet ve Hususî İşletmelerin topyekûn istihsalı 1.100.000 ton idi) ihtiyacı ancak karşılayacağı âşikârdır. Ayrıca hâlen bir milyon ton civarında olan demir cevheri istihsalinin oldukça mühim bir kısmının ufak ve dağınık yataklardan temin edilmekte oluşu da dikkatle üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu duruma göre Türkiye'nin belli başlı iki cevher yatağı kapasitesinin iyice incelenmesi gerekmektedir. Bunlar Divrik ve Eymir yataklarıdır.

Divrikte kütle halinde (A ve B Kafa) bulunan yüksek tenörlü cevherlerin rezervi daha azdır. Demiryoluna daha yakın olan rusubî cevher yatağı (C Plâser) rezervce daha zengindir. Fakat onun da tenörü düşüktür. Bu yüzden istihsal gittikçe plâser cevherine kaydığı için Karabük Demir - Çelik Müessesesince arzu edilen tenörü tutturmak zaman zaman güç olmaktadır. Bilindiği gibi demir cevherinin iktisaden nakil kabiliyeti ihtiva ettiği demir nisbetine göre tayin olunur. Tenör % 30 - 35 in altına düşerse cevherin bulunduğu yerde izabesi, diğer şartlar uygun ise daha doğru olur. Hâlen Divrik cevherleri için bu hal varit değil ise de ilerde vâki olabileceği unutulmamalıdır. Diğer taraftan Karabük'ten daha geniş istihsal hacimli bir demir çelik sanayi ünitesinin devamlı olarak cevher ikmalinin sadece bu iki yataktan kolaylıkla yapılamıyacağına da dikkati çekmek icap eder. Bu hususa ehemmiyetle temas etmek istememize sebep mutasavver ikinci bir demir çelik sanayii merkezi istihsalinin daha birinci kademedem cem'an 378.000 ton mamul ve ingot istihsalinin hedef tutulmuş olmasıdır. İkinci kademedem 640.000 ton, üçüncü kademedem ise 1.170.000 ton istihsal seviyesine erişmek için kâfi cevherin temini pek rahat şartlarla olamıyacağına göre ikinci ve üçüncü kademedeki istihsal seviyesi için Türkiye'nin bilinen cevher yataklarının durumuna göre cevher temini güç olacaktır. Bu durumda ancak cevherin ithali düşünülebilir ki böyle bir hal demir sanayiinin baş tarafta izah edilen en mühim ana şartlarından birinin çok zayıf olduğu hattâ hiç mevcut olmadığı neticesini doğurur. Filha-

kıka dünya cevher piyasasında en müsait şartlarla alış veriş yapanlar arasında dahi cevher temin etmekte güçlükler mevcut olduğu bu devirde gittikçe artan cevher ihtiyacını dünyanın en ücra köşelerinden bile teminini plânlayan büyük sanayi memleketleri yanında cevher alıcısı olarak yer alıp, memleketimizde de ithal cevheri işleyen demir - çelik sanayi tesislerini rasyonel bir şekilde işletmek bize mümkün görülüyor. Gerçi Karabük'ün kuruluşu esnasında kurulacak tesislerde ithal edilecek cevherlerin kullanılması düşünülmüş hattâ kuruluş yeri araştırmaları da bu fikre göre ayarlanmıştır. Fakat çok iyi bir tesadüfle Divrik cevherlerinin farkına varılması, Karabük tesislerinin çok daha fecî işletme şartları altına girmesine mâni olduktan başka faaliyete geçmesine de imkân vermiştir. Filhakika eğer Divrik cevherleri işletilmeseydi İkinci Cihan Harbi esnasında dışarıdan cevher temin edilemeyeceğine göre Karabük'ün faaliyete geçmesine imkân yoktu.

Türkiye'de kurulması düşünülen ikinci demir - çelik sanayiinin en mühim ana şartlarından biri olan demir cevheri durumuna ait müşahedelerimizi şöylece hülâsa edebiliriz :

1 — Cevher yataklarımız mahdut, dağınık ve küçüktür.

2 — İki büyük yatak vardır.

3 — İstihsalî Karabük'ten daha büyük olacak tesislerin cevher ihtiyacının dahilden temin edilip edilemeyeceğinin tetkikinin ehemmiyeti zarurî görülmektedir.

Maden Kömürü : Karabük'ün maden kömürü ihtiyacını temin etmekte olan Ereğli - Zonguldak havzasının müstakbel demir sanayi tesislerinin de ihtiyaçlarına cevap vermesi gerekecektir. Çünkü bilindiği gibi Türkiye'de başka maden kömürü havzası yoktur.

Ereğli - Zonguldak maden kömürü havzasının yıllık istihsalî 3 - 4 milyon ton arasında (satılabilir) değişmektedir. İstihsalin memleketin gittikçe artmakta olan ihtiyacını karşılayabilmesi için yapılan plânlara rağmen henüz mühim ilerlemeler kaydedilmemiştir. Bu husus maden kömürünün hâlen memleketimizin rakipsiz bir numaralı enerji kaynağı olması dolayısıyla daha da ehemmiyet kazanır. Filhakika Türkiye'de istihsal edilen enerjinin %80 den fazlası maden kömürü ve linyitten elde edilmektedir. Halihazırda Ereğli - Zonguldak maden kömürü istihsalinin takriben %10 u Karabük tarafından sarfedilmektedir. Aynı kapasitede yeni bir tesis diğer bir

%10 sarf mahalli demek olacağına göre bir yandan da Ereğli - Zonguldak maden kömürü havzasının istihsalinin arttırılması gerekmektedir. Aksi halde halihazır sarf mahallerinde kısıntı yapılması gerekir ki bu husus çok zordur. Zira evvelce de belirttiğimiz gibi havza mevcut istihlâki güçlkle karşılamaktadır.

Türkiye'de kurulması düşünülen ikinci demir - çelik sanayii tesisler grubunun demir sanayiinin ana kuruluş imkânları bakımından, bu imkânların halihazır duruma göre pek rahat şartlar arzemediği meydandadır. Fîlhakika demir cevherlerimizin arzedilen ve Ereğli - Zonguldak havzamızın malûm hususiyetleri Karabük'ten başka demir sanayi tesislerinin ham madde ve enerji kaynağı bakımından dahili kaynaklardan kâfi bir şekilde beslenebilmesi hususunda konferansımın sonunda değerli meslekdaşım S. Öngör'ün de ayrıca belirttiği endişeye dikkati çekiyor. Bu durumun yeni tesislere iki bakımdan tesir etmesi kuvvetle muhtemeldir.

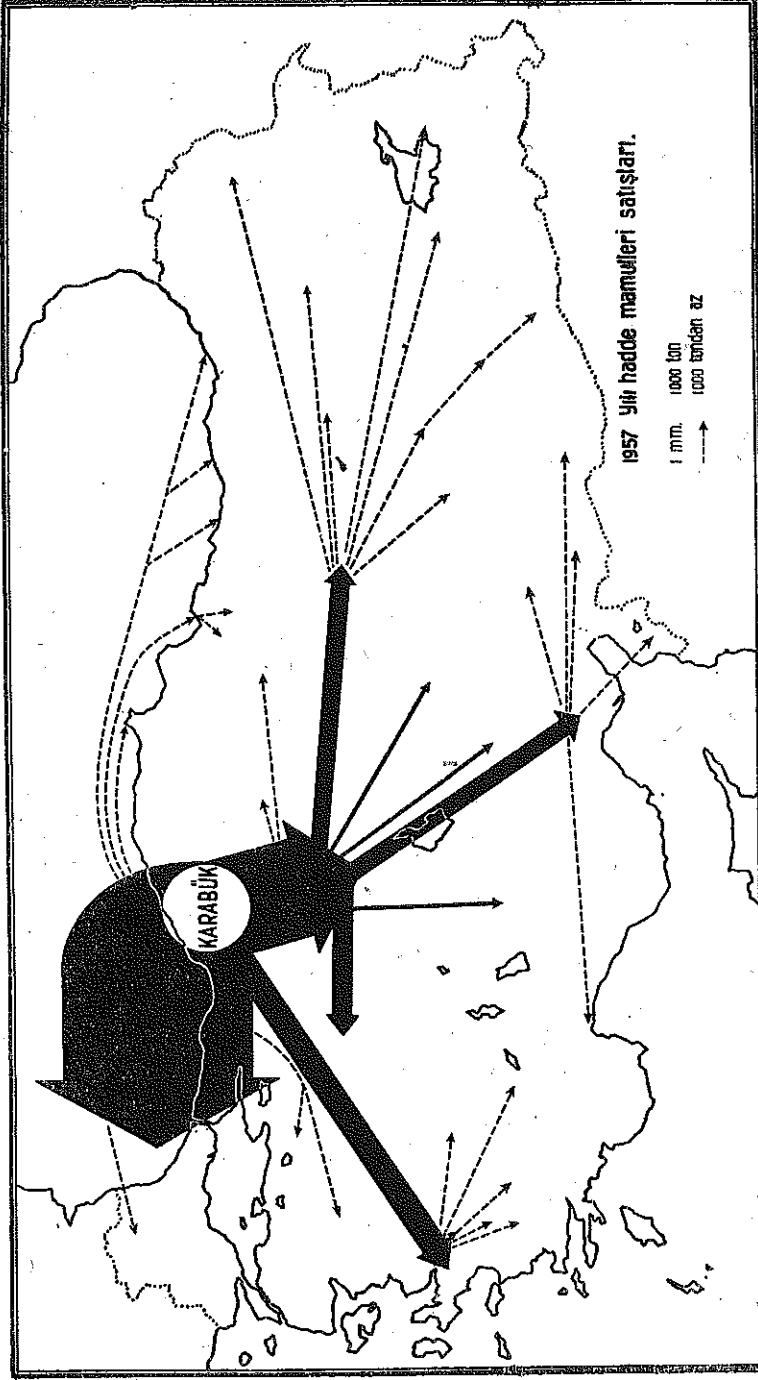
1 — Kurulacak tesisler pek yüksek istihsal kapasitesinde olmayacaktır.

2 — Tesis yeri her memlekette olduğundan çok daha fazla ana faktörlere bağlı kalacaktır.

İKİNCİ DEMİR SANAYİİ İÇİN KURULUŞ YERİ

Türkiye'de demir sanayii ana kuruluş şartlarının muayyen yerlerde bulunuşunun yarattığı mecburiyete ilâveten münakale imkânlarının da yine muayyen bölgelerde oldukça müsait şartlar arzelmekte oluşu demir sanayii için demir cevheri ve maden kömürünün mevcut olduğu sahalanın birinci derecede kuruluş yeri namzedi halinde mütalâasını icap ettiriyor. Diğer taraftan, bütünü ile Türkiye'de müsait durumda olduğu müşahede edilen pazar durumunun da bu bakımdan yeniden ele alınması lâzımdır. Demir - çelik maddelerinin Türkiye dahilindeki satış yerlerinin dağılışı hakkında her hangi bir bilginin, ana faktörlerden birinin yer aldığı sahanın kuruluş yeri olarak tercihinde de rol oynayacağı düşüncesiyle bu husustaki fikirlerimizi öne öhyoruz.

Şekil 1 Karabük demir - çelik müesseselerinin 1957 yılında Türkiye'nin muhtelif bölgelerine sevkettikleri hadde mamulü miktarını

Şekil 1.

göstermektedir. Haritada açık bir Şekilde görüldüğü gibi, İstanbul hariç, Karabük'n asıl pazarları memleketin i kısımlarıdır. Bunun sebeplerinden en mhimmi kıyı bölgelerimizin daha çok ithal demiri kullanmasıdır. Bununla beraber İstanbul'un çektiği miktarın mühim bir kısmının bu Őehirlerdeki demir işleyen tesislerde yeniden iŐlenip yurdun muhtelif yerlerine dağıldığı da malmdur. İstanbul, Karabük yarı mamullerini işleyen en mühim merkezdir. Çoğu Haliç'te bulunan inŐaat malzemesi ve diğer demir eŐya imal eden bu tesislerin İstanbul'da kurulmasının sebepleri ayrı bir mevzu olmakla beraber; demir sanayi'mizin bütününü ilgilendiren hükümlere varılmaya çalıŐılırken üzerinde durulmasında fayda vardır. Bunlar her Şeyden evvel başlıca sermayedarların İstanbul'da bulunması ve İstanbul'un bizzat kendisinin hemen daima demir malzeme ve eŐya için Türkiye'nin en kuvvetli pazarı olması dolayısıyla buralarda geliŐmiŐlerdir. Ayrıca Şüphesiz İstanbul'un hemen her sanayi kolu için Anadolu'nun da pazarı olmasının büyük rolü vardır. İstanbul'un eskidenberi sahip olduğu, izahı güç olan bu hususiyet, İstanbul'da hemen her nevi sanayi için müsait Şartlar yaratmıŐtır. Çok defa Anadolu tacirinin, eğer bir kazadan geliyorsa, kazanın mensup olduğu vilâyet merkezi, yahut daha yakın bir diğer vilâyet merkezinden de temini mümkün olabilecek bir malı İstanbul'a kadar gel'ip nakliye de kendine ait olması Őartıyla satın alması Őeklinde tecelli eden bu halin iktisadî oluŐtan ziyade psikolojik bir alıŐkanlık halinde bulunuŐu normal iktisadî Őartların teesssnde daha rentabl tesislerin kurulacağı Şehir ve bölgeler lehine deđiŐeceđi Őüphesizdir. Böylelikle mhtemelen İstanbul Őehrinin bir takım sun' sanayi tesisleri ve dolayısıyla geniş işçi kütlelerinin iskm ve çeŐitli meseleleri ile uđraŐması da hafifleyecektir.

İstanbul'un durumu hakkındaki bu kısa izahat, mühim bir demir - elik sarf mahalli olmasına rağmen, pazar faktörü bakımından ikinci bir demir - elik sanayii tesisler grubunun kurulmasına uygun bir yer olmadığı Őeklinde netice vermektedir. Kaldı ki, gerek su, gerek saha gibi, lokal faktörler bakımından da Şayanı arzu bir yer olmadığı meydandadır. Diğer taraftan, bütün faktörler müsbet neticeler verse dahi, İstanbul gibi büyük bir merkezin sanayi bakımından daha mahmul bir hale getirilmesinin neticelerini, gerek memleket gerek İstanbul için iktisadî ve sosyal plnlama bakımından ehemmiyetle incelemek gerekir. Bütün dünya sanayi bölgelerinin

de bilhassa İkinci Cihan Harbinden sonra sür'atle tatbikine girişilen «Decentralizasyon» hareketine uymak zarureti, İstanbul'da yeniden faaliyete geçmesi tasavvur edilen sanayi kollarının dikkatle incelenmesi ve mevzu bahis sanayi faaliyetlerinin istihsalinin hiç değilse mühim bir kısmının bizzat İstanbul'un ihtiyacına cevap vereceği tahakkuk etmedikçe inşasına izin vermemek gibi tedbirleri bile akla getirmektedir. Esas itibariyle Türkiye Bölge Plânlaması çalışmaları ile ilgili bu husus ve Türkiye'nin hemen her bölgesinin demir - çelik sanayii pazar'ı olmak bakımından arzettiği benzerlik ve bilhassa İç ve Doğu Anadolu'nun yabancı menşeli ve İstanbul'da işlenmiş demir malzemeye uzak oluşu demir cevherine sahip olan bölgelerden Divrik üzerine dikkati topluyor.

Divrik : Karabük demir - çelik fabrikalarının yegâne cevher kaynağı olan Divrik yatakları yıllık 500.000 ton civarında olan istihsalı ve 100 - 140 milyon ton arasında tahmin edilen rezervi ile Türkiye'nin en mühim demir madenlerinin bulunduğu sahadır. Su, saha ve işçi şartları bakımından da uygun durumlar arzeden Divrik mintakası ayrıca, Doğu Anadolu pazar'ını yakından besleme bakımından şayanı tercih bir durumdur. Karabük'e demir cevheri sevkederek devamlı demiryolu irtibatının da mevcudiyeti, burada Karabük kok'u kullanarak cevher izabesi ve haddelenmesinin kolaylıkla yapılabileceği fikrini veriyor. Karabük - Divrik mübadelesinin teessüsü halinde Divrik'de ayrıca bir kok fabrikasının kurulması mecburiyeti de mevzu bahis olamaz. Filhakika, Karabük, yılda ortalama yarım milyon ton olan kok istihsalinin ancak yarısını kullanmaktadır. Geri kalanının demir cevheri almak üzere boş giden vagonlarla Divriğe gönderilmesi mümkündür. Divrik demir sanayii tesislerinin Sivas Çimento Fabrikası ile birlikte Doğu Anadolu'nun imarında büyük kolaylıklar sağlayacağı da muhakkaktır.

Diğer taraftan; Divrik yarı mamullerini işleyecek tesislerin bu defa, Doğu illerinde gelişmesi, Divrik istihsalinin memleketin batısında Karabük ve ithal malı ile rekabet edemeyeceğine göre tabii bir netice olacaktır. Bu suretle ziraat imkânlarının mahdut oluşu yüzünden iç muhaceretlerin en mühim kaynaklarından biri olan bu bölgede (Tunçeli'nde ziraat kesafet kilometre karede 640 dır) yeni iş sahaları açılacaktır ki, bu çok mühim bir neticedir. Esas itibariyle, geçim kaynaklarının yetersizliği yüzünden evini barkını terkederek, büyük şehir ve umumiyetle İstanbul'a göç eden nüfusu kendi bölgelerinde veya civarında muhafaza ederek gerek o bölgenin ge-

rek gç edilen Őehirlerin düzenini sarsmadan geçim sahası temin etmek için *Doğu*'da demir sanayiinin tesisi güzel bir fırsat olarak görülüyor.

Karabük'n temelleri atılırken Divrik cevher yataklarının M. T. A. tarafından da tetkik edilip, durum ve kıymeti hakkında etraflı neğriyat ta yaptırılmasına rağmen tesis yeri olarak üzerinde durulmamıŐ olmasđ talihsizliği bu sefer de tekerrür etmemelidir. Birinci halde, Türkiye demir - elik tesislerin'n tamamen ithal malı cevhere dayanması dŐnldĖi halde bu defa tamamen dahili yataklar ele alınarak iŐe baŐlandđđı intıbaı mevcut olduğundan Divrik'in durumunun husus bir itina ile ele alınması gerekir. Bunda da evvelce de kaydettiğimiz gibi Doğu Anadolu'nun kalkınmasında yeni iş sahalarına olan Őiddetli ihtiyaç ve demir - elik sanayii için bu bölgede mevcut olan imknlar birlikte dŐnlmelidir.

Edremit Bölgesi : Edremit civarı Kazdağı etekleri ve Eymir bilhassa yakın yıllarda demir çıkarılmasına hız verilen yegâne sahadır. Filhakika hâlen yılda 400.000 tona yakın demir çıkarılan bu saha aynı zamanda Akdeniz bölgesinin de mühim demir yatakları ihtiva eden bölgelerinden biridir. Asıl kuvvetli cevher yatakları sahilden 15 km. içeride uzanmaktadır. Bütün körfez mintakasında su ve iŐi durumu müsaittir. Tesislerin kurulması için düz sahalarda mevcuttur. Edremit civarında lokal faktörlerin müsait olduğu bir yerde kurulacak demir - elik tesislerinin kok ihtiyaı ya kok veya maden kömürü hal'nde Ereğli - Zonguldak havzasından karŐılanacaktır. Deniz yolu ile kolaylıkla maden kömürü getirtilmesine mukabil mamul madde de yine deniz yolu ve kara yolu ile Ege bölgesine dağıtılabilecektir. Böylece görülüyor ki bu bölgede pazar ve cevher ana faktörlerinin müsait olduğu bir durumla karŐılaŐılıyor.

Edremit'in ikinci bir demir - elik sanayii tesisleri kuruluş yeri olarak incelenmesinde bir hususun bilhassa belirtilmesi gerekir. Bu halihazırda bölgede mevcut demir cevheri yataklarının rezerv durumunun iyice bilinmemesidir. Baş tarafta da belirttiğimiz gibi zaten mahdut olduğu intıbaı mevcut olan cevherlerimizin durumunun esaslı tetkiklere tbi tutulması gerek yeni tesislerin kurulabilmesi gerek kuruluş yeri bakımından pek büyük ehemmiyeti haizdir.

Pazar ve ham madde ana faktörlerinin uygunluk arzettiği Divrik ve Edremit gibi iki sahadan sonra Ereğli-Zonguldak havzası ve

civarı sadece maden kömürü bakımından uygun bir saha olarak kuruluş yeri namzet sahaları arasına ithâl edilebilir.

Dünyanın diğer kömür havzalarından farklı olarak çıkarılan kömürün mahallinde hararet kaynağı, muharrik kuvvet veya ham madde olarak kullanan havzada veya havza civarında doğmuş ve gelişmiş mühim bir endüstri faaliyeti görülme-yen Ereğli-Zonguldak havzasında demir-çelik sanayiinin kurulması için fikirler yürütülmesi, Karabükün kuruluşuna tekaddüm eden yıllara çıkar. Filhakika, 1925 yılında memleketimizde demir sanayii kurulması için tetkiklerin başlamasını müteakkip bu sanayi için uygun bir kuruluş yeri seçilmesi meselesi ile de meşğul olunmuştur. Bu arada Ereğli muntıkası civarı sahilden biraz uzak yerler ilk ileri sürülen sahadır [8]. Bilâhare, Türkiyenin iktisadî bakımından umumî bir tetkiki yapan Amerikalı iktisatçılar da tetkiklerinin sonunda «memleket müdafaası bakımından bir mahzur olmadığı takdirde, demir çelik sanayinin, bu iş için ve demiryolunun Ereğli'ye kadar uzatılması, aynı zamanda Ereğli limanının mükemmelleştirilmesi için lâzım olan plâsmanlar, memleketin istihsal kapasitesinin umumî inkışafı neticesi, memleket için daha az bir yük teşkil edinceye kadar tehir edilmelidir. Bu fabrika muhakkak surette kurulacaksa Ereğli'de kurulmalıdır» [9] neticesine varmışlardır. Bu mevzuda tetkikler yapan Rus heyeti de Ereğli civarını uygun görmüştür.

Bu suretle, havza civarı demir sanayii tesisleri için kuruluş yeri olarak müteaddit tetkiklerde ileri sürülmüşse de, demir - çelik tesislerin'n ithal edilecek demir cevheri ile çalışması esas alındığı halde, askerî mülâhazalarla Ereğli'de kurulması mümkün olmamıştı. Yerli ve yabancı mütehassısların Ereğli'yi tavsiye etmelerine sebep te zaten memlekette bu iş için kâfi demirin mevcut olmaması, dolaşısıyla ithal zarureti idi. Böylece, yabancı memleketlerden getirtilecek cevherlerin kolaylıkla ithali düşünülüyordu.

Durum şimdi de ayımdır. Ereğli veya Zonguldak civarını demir-çelik sanayii tesisleri için kuruluş yeri olarak arzettiği yegâne uygun şart maden kömürüne yakınlıktır. Tabiatıyla cevher ithali mev-

[8] Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilâtına İlâveler hakkında rapor, İktisat Vekâleti, Ankara 1955, s. 47 - 48.

[9] Türkiye'nin İktisadî Bakımdan Umumî Bir Tetkiki, 7 cilttir. 1934 - 1935. Ankara, s. 135.

zubahs olursa —tesisler sahilde kurulursa— ithalt kolaylığıdır. Bu ithalt yabancı kaynaklardan veya Edremit ve Ege kıyıları kaynaklarından olabilir. Cevher vaziyetimiz, bilhassa yabancı memleketlerden cevher ithal ederek demir sanayii faaliyetlerine girişmenin şartları ve muhtemel neticelerine umumî prensipler kısmında dikkat çekildiği için burada ayrıca durmuyoruz. Sadece Ereğli - Zonguldak havzası civarının, incelediğimiz muhtemel kuruluş yerleri arasında en fakir şartları haiz olduğunu bir kere daha belirtmekle ihtiva ediyoruz.